

De bouw van het weeshuis (tekst: Machiel Bosman, 2006)

Het Elisabeth Weeshuis is een van de oudste gebouwen van Culemborg. Het weeshuis bestaat al bijna viereneenhalve eeuw, sinds 1560. Tot ongeveer een halve eeuw geleden woonden er nog weeskinderen. Je bent vast wel eens in het weeshuis geweest, in de bibliotheek of in het museum die er nu in te vinden zijn.

Wist je dat Culemborg vroeger een graafschap was? In de eerste helft van de zestiende eeuw was Vrouwe Elisabeth daar de baas. Vrouwe Elisabeth was heel rijk. Ze liet na haar dood het grootste deel van haar geld na aan de armen van Culemborg. Met dat geld is het weeshuis gebouwd. Het is het eerste weeshuis van Nederland dat niet in een bestaand huis werd ondergebracht, maar waar een nieuw pand voor werd neergezet.

Zoals het weeshuis is gebouwd, lijkt het een beetje op een klooster. Vanaf de straat is er niets van te zien. Het weeshuis ligt verborgen achter een poort. Vroeger was er nog een ziekenhuis bij, en een brouwerij waar bier werd gebrouwen, en een bakkerij en een boerderij. Al die gebouwen zijn nu verdwenen, behalve de boerderij met de schuren. Die zit naast het weeshuis, of erachter, net hoe je het bekijkt.

Het weeshuis is gebouwd in een U-vorm. In het middelste deel van het gebouw, waar nu de bibliotheek is, woonden de jongens. In de vleugel waar nu het museum is, woonden de meisjes. De jongens en de meisjes hadden geen contact met elkaar. Ze hadden elk een aparte slaapzaal, een aparte eetzaal en een aparte school. De meisjesafdeling had geen ramen naar de binnenplaats, zodat de jongens en de meisjes elkaar niet konden zien.

De kleinste poot van het weeshuis was de kapel. Daar konden de weeskinderen naar de kerk. Maar alleen de meisjes mochten naar binnen, de jongens moesten de mis door een opening in de muur volgen. Op de kapel staat met grote cijfers het jaar 1557. In dat jaar werd begonnen met de bouw van het weeshuis.

De Tachtigjarige Oorlog

Godsdienst was heel belangrijk in de zestiende eeuw. Zo belangrijk, dat er zelfs oorlogen om werden gevoerd. Toen het weeshuis in 1560 openging, was de instelling katholiek. Maar acht jaar later brak de Tachtigjarige Oorlog uit. De Nederlandse gewesten kwamen in opstand tegen de regering van de Spaanse koning Filips II, die ook in ons land de baas was. De Tachtigjarige Oorlog was een onafhankelijkheidsstrijd. Na afloop was Nederland een onafhankelijk land. Het heette toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Het nieuwe land was niet langer katholiek, maar protestants.

Het verschil tussen katholieken en protestanten is best ingewikkeld. De katholieken en de protestanten zijn allemaal christenen. Ze geloven in God en in Jezus, en de bijbel is hun heilige boek. Maar in de katholieke kerk is de paus de baas, en in de protestantse kerk niet. En de katholieken geloven dat als je maar goed je best doet, dat je dan na je dood naar de hemel gaat. De protestanten geloven dat niet. Die denken dat God bepaalt wie naar de hemel gaat, en dat je daar zelf geen invloed op hebt.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog is het weeshuis protestants geworden. De kinderen hoefden daarna niet meer elke dag naar de kerk. En als ze gingen, gingen ze naar de Barbarakerk aan de Markt. De kapel van het weeshuis werd voortaan als bergruimte gebruikt. Daar werd de kaas bijvoorbeeld bewaard.

De kinderen

Vroeger werden mensen veel minder oud dan nu. In de zestiende eeuw leefden de meeste mensen nog geen veertig jaar. Een kind dat alletwee zijn ouders had verloren, was een weeskind. Voor weeskinderen was het leven heel moeilijk. Want wie moest er voor ze zorgen? Hun familieleden waren vaak te arm. Sommige van die weeskinderen gingen zwerven en bedelen. Ze groeiden op voor galg en rad, zoals dat toen heette. Om daar iets aan te doen, werden er weeshuizen gebouwd. Daar kregen de weeskinderen een goede opvoeding, zodat ze later werk zouden kunnen vinden.

In het weeshuis van Culemborg konden in totaal 48 weeskinderen terecht: 24 jongens en 24 meisjes. Om opgenomen te worden, moesten ze ouder zijn dan zes jaar. Dan konden ze tenminste zelf eten, en plasten ze niet meer in hun bed. Er mochten niet meer dan twee kinderen uit één gezin in het weeshuis. Als er meer broertjes of zusjes waren, dan moest daar een andere oplossing voor worden gevonden. Die gingen bijvoorbeeld bij hun opa en oma wonen.

Vaak waren er veel minder kinderen in huis dan 48. Dan was er bijvoorbeeld geen geld om meer kinderen op te nemen. Aan het eind van de achttiende eeuw woonden er een tijd lang maar zes kinderen in huis, vier meisjes en twee jongens. Kun je het je voorstellen: met zijn tweeën slapen op zo'n enorme zaal, waar plek is voor 24 kinderen? In zo'n oud, krakend gebouw? En dat dan in het pikkedonker, zonder elektrisch licht?

Als een kind in het weeshuis kwam, kreeg die nieuwe kleren. Alle kinderen hadden hetzelfde aan. De jongens droegen een broek en een soort vestje en een jasje. De meisjes droegen een soort jurk uit twee delen: een rok met daarboven een 'lijfje', zoals dat heette. De kleren waren gemaakt van grijze stof. De jongens hadden een hoed op, de meisjes een muts. Op hun linkermouw was een 'E' genaaid, van Elisabeth.

Het weeshuis had eerst wel tien mensen in dienst om voor de kinderen te zorgen. Maar tegen het eind van de zeventiende eeuw waren dat er nog maar drie of vier. Dat had te maken met geldgebrek. De leiding in het huis was in handen van een echtpaar. De man heette de 'binnenvader' en de vrouw de 'binnenmoeder'. Meestal waren er ook nog één of twee dienstmeiden, die bijvoorbeeld kookten of hielpen in de huishouding.

De kinderen stonden vroeg op, om een uur of zes in de zomer, in de winter ietsje later. Ze werden gewekt door de bel van het huis. Dan gingen ze ontbijten. Ze kregen 's ochtends roggebrood met boter of kaas, en melk of bier. Het was vroeger heel normaal dat kinderen bier dronken. Van water kon je ziek worden, omdat het niet schoon was.

De hoofdmaaltijd was 's middags. De kinderen aten vooral brei en pap. Het eten kwam in grote kommen op tafel. De kinderen hadden een eigen bord. Ze aten met hun handen en

met een lepel. Als er vlees was, was dat gestoofd of voorgesneden, zodat je geen mes nodig had. In de achttiende eeuw stonden er vaak aardappels op het menu. Toen kregen de kinderen ook een vork. Voor en na het eten moesten de kinderen bidden.

Overdag gingen de jonge kinderen naar school. De school zat in het weeshuis. De kinderen kregen les van de 'binnenvader'. Hij moest de kinderen niet alleen leren lezen en schrijven, maar ook godsdienstonderwijs geven. Rekenen was minder belangrijk. Er waren geen klassen; alle kinderen kregen samen les.

De kinderen zaten meestal tot hun twaalfde jaar op school. Daarna moesten de jongens een vak leren. Ze gingen dan overdag werken bij een baas in de stad. De meeste jongens werden schoenmaker of kleermaker of timmerman. De meisjes bleven in het weeshuis en leerden er handwerken en het huishouden doen. Rond hun negentiende jaar was de opleiding afgelopen. De kinderen konden het huis dan verlaten. Ze kregen kleren mee en soms een beetje geld.

Soms waren de kinderen ook ondeugend. Dan maakten ze bijvoorbeeld ruzie of gapten ze eten. Eind zeventiende eeuw hadden een paar jongens stiekem een sleutel van het weeshuis te pakken gekregen, zodat ze stiekem naar buiten konden. Er waren strenge straffen voor ondeugende kinderen. Ze konden geslagen worden, of opgesloten. Ook was er een blok, een zwaar gewicht, dat met een slot aan je been vastgemaakt kon worden. Dat moest je dan voor straf de hele dag met je meezeulen. En als je het echt heel bont had gemaakt, dan moest je het weeshuis verlaten.

De negentiende en de twintigste eeuw

In 1795 was er een revolutie in ons land. Het volk kwam in opstand tegen de regering. Prins Willem V van Oranje, de hoogste baas van het land, vluchtte naar Engeland. De prins was ook de graaf van Culemborg. Nadat hij gevlucht was, hadden de revolutionairen het twintig jaar lang voor het zeggen. Toen kwam de zoon van de verdreven prins terug. Hij werd koning van Nederland: koning Willem I. Koningin Beatrix is zijn achter-achter-achter-kleindochter. Wist jij dat koningin Beatrix ook gravin van Culemborg is?

Kun je je nog herinneren dat het weeshuis eerst katholiek was, en later protestants? Na de revolutie van 1795 ging het weer anders. De nieuwe machthebbers voerden de 'godsdienstvrijheid' in. Dat betekende dat iedereen zelf mocht weten wat hij geloofde en dat je niet meer mocht discrimineren. Voortaan waren zowel protestantse als katholieke kinderen welkom in het weeshuis.

Tegelijkertijd kwam er toen een protestantse 'binnenvader' en een katholieke 'binnenmoeder' in het weeshuis. Dat was een hele rare regeling die in geen enkel ander weeshuis in het hele land bestond. De 'binnenvader' en de 'binnenmoeder' konden nu niet meer met elkaar getrouwd zijn, zoals vroeger. Want katholieken trouwden bijna altijd met katholieken en protestanten met protestanten.

Het kwam vaak voor dat de 'binnenvader' en de 'binnenmoeder' elkaar nog niet kenden als ze in het weeshuis gingen werken. En soms vonden ze elkaar helemaal niet aardig. Vooral in

het begin van de twintigste eeuw was het erg. Toen maakten de 'binnenouders' zoveel ruzie, dat er elk jaar wel een 'binnenvader' of 'binnenmoeder' vertrok. Dat was natuurlijk niet leuk voor de kinderen. Die moesten steeds weer aan iemand anders wennen. Hadden ze net een 'binnenvader' gehad van wie ze veel mochten, kwam er weer één die juist heel streng was.

Vind je het gek dat de kinderen juist in die jaren heel ondeugend werden? Dan braken ze bijvoorbeeld de pijp van de 'binnenvader' in stukken, en begroeven die op de speelplaats. Of ze gooiden met hun eten door de eetzaal. Of ze klommen 's nachts met touwen het raam uit, en gingen buiten feestvieren. Eén keer zijn de jongens 's nachts naar de kamer van het bestuur geslopen, en hebben daar de sterke drank opgedronken.

De kinderen werden soms hard gestraft. Een meisje moest bijvoorbeeld een dag lang met haar handen op haar rug gebonden in de hoek staan. Een ander meisje werd zo hard geslagen door de 'binnenmoeder' dat je de striemen op haar lichaam kon zien. En de 'binnenvader' was een keer zo kwaad op een jongen dat hij hem een bloedneus sloeg, alleen maar omdat hij zijn pet niet kon vinden. Gelukkig leven wij in een andere tijd!

In de negentiende eeuw gingen de weeskinderen niet meer in het weeshuisgebouw naar school. Voortaan gingen ze in de stad, samen met de andere kinderen uit Culemborg. Ze zagen er wel heel anders uit dan hun klasgenootjes. Ze hadden hele ouderwetse kleren aan. De jongens hadden lange jasjes aan en petten op, en de meisjes droegen stijve rokken en witte mutsen. Ze leken in die kleren net oude mannetjes en vrouwtjes!

Na school moesten de kinderen meteen naar het weeshuis. Ze mochten niet blijven spelen met hun klasgenootjes. Wel kregen de kinderen steeds meer speelgoed in het weeshuis: poppen en spelletjes bijvoorbeeld. Ook gingen ze gymnastieken en sporten. De jongens vonden vooral voetballen leuk.

Soms was er een uitstapje. Dan gingen de kinderen naar de dierentuin, in Amsterdam of in Rotterdam. Of ze mochten naar de bioscoop. Op 19 november was het feest. Dan werd de naamdag van Vrouwe Elisabeth gevierd. Zo'n naamdag is net zoiets als een verjaardag. De kinderen voerden toneelstukjes op en kregen een feestmaaltijd.

Het einde van de wezenzorg

In de twintigste eeuw kwamen er steeds minder wezen. Dat kwam doordat mensen steeds ouder werden. Ze werden rijker en konden gezonder eten kopen. Ook kwam er bijvoorbeeld schoon drinkwater. En de dokters werden knapper en konden meer zieke mensen genezen. De meeste mensen leefden lang genoeg om zelf hun kinderen op te kunnen voeden. Er hoefden maar weinig kinderen meer naar het weeshuis. In 1952 werd het weeshuis gesloten. Er was toen nog maar één kind in het weeshuis.

Het Culemborgse weeshuis heeft bijna vierhonderd jaar bestaan. In al die tijd hebben er ongeveer achthonderd kinderen gewoond. Hun leven was best wel hard en streng. Het was ook niet makkelijk voor de 'binnenvader' en de 'binnenmoeder' om voor zoveel kinderen tegelijk te zorgen. Toch was het goed dat het weeshuis er was. De weeskinderen kregen er te

eten en een opleiding, en ze hadden een dak boven hun hoofd. Wie weet wat er anders van ze was geworden.

Tegenwoordig zijn er geen weeshuizen meer in Nederland. Dat komt omdat er nog maar heel weinig weeskinderen zijn. Maar in andere landen is dat anders. In Oost-Europa bijvoorbeeld, en in de Derde Wereld. Daar zijn de mensen nog steeds heel arm en gaan veel ouders al jong dood. In die landen heb je nog steeds weeshuizen. Kijk bijvoorbeeld maar eens op de site www.soskinderdorpen.nl. Daar lees je waar en hoe weeskinderen van nu wonen en leven.